

Rumeli

RUMELİ İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية | Rumeli Journal of Islamic Studies

ISSN : 2564 - 7903 • Yıl / Year : İlkbahar / Spring 2018 • Sayı / Issue : 1

TRAKYA
ÜNİVERSİTELER BİRLİĞİ
İLAHİYAT FAKÜLTELERİ

RUMELİ

İslâm Araştırmaları Dergisi

مجلة روم ايلى للبحوث الإسلامية / Rumeli Journal of Islamic Studies

ISSN: 2564-7903

Yıl/Year: 1 -İlkbahar/Spring 2018 - Sayı /Issue: 1

RUMELİ İslâm Araştırmaları Dergisi

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية / Rumeli Journal of Islamic Studies
Yıl/Year: 1 - İlkbahar/Spring 2018 - Sayı /Issue: 1

Sahibi / Owner

Trakya Üniversiteler Birliği İlahiyat Fakülteleri Adına
Prof. Dr. Cevdet Kılıç, Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Editör / Editor

Dr. Mustafa Şentürk, Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yardımcı Editörler / Co-Editors

Dr. Feim Gashi, Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Ümit Eker, Çanakkale OMÜ İlahiyat Fakültesi
Dr. Yakup Bıyıkoğlu, Tekirdağ NKÜ İlahiyat Fakültesi
Arş. Gör. Tuba Yıldız, Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Arnavutça Dil Editörü / Albanian Language Editor

Dr. İtir Rruga, Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yazı İşleri Müdürü

Dr. İtir Rruga, Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Amblem Tasarım / Emblem Design

Dr. Ömer Kasım Kahya

Grafik Tasarım / Graphic Design

Alihaydar Murat KIŞTAN
Nokta Klâsik

Adres / Address

Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Balkan Yerleşkesi 22030 Edirne- TÜRKİYE
Tel. 0 284 235 68 99
Fax 0 284 235 08 87
rumelislam@trakya.edu.tr

Basım Yeri/Printed By

Trakya Üniversitesi Matbaası
Edirne Teknik Bilimler MYO Sarayıç Yerleşkesi EDİRNE

Basım Tarihi/Printing Date

Nisan - 2018

rumelislam@trakya.edu.tr

<https://www.facebook.com/rumeli.islamicstudies.3>

[@rumeliislam](https://twitter.com/rumeliislam)

www.ilahiyat.trakya.edu.tr, <http://dergipark.gov.tr/rumeli>

Uluslararası Danışma Kurulu/Int. Advisory Board

Dr. A. Taha İmamoğlu, Trakya Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Abdurrahman Okuyan, Ondokuz Mayıs Üni., Türkiye
 Dr. Adem Apak, Uludağ Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Ahmad Omar, Trakya Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Ahmad Sawan, Trakya Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Ahmet Çapku, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Ahmet Emre Dağtaşoğlu, Trakya Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Ahmet Faruk Güney, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Ahmet Öz, Kahramanmaraş S.İ. Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Ali Karataş, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Ali Öztürk, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Bayram Ali Çetinkaya, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Bekir Zakir Çoban, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Fahrush Rexhepi, University of Pristina, Kosova
 Dr. Faredin Ebibi, University of Skopje, Makedonya
 Dr. Fatih Toktaş, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Fatih Yakar, Trakya Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Habibe Kazancıoğlu, Trakya Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Halil Aldemir, Kilis Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Halim Işık, Trakya Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Hasan Coşgun, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Hasan Maçın, Adıyaman Üniversitesi, Türkiye
 Dr. İbrahim Kocabaş, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye
 Dr. İlyas Çelebi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Türkiye
 Dr. İrfan Morina, University of Pristina, Kosova
 Dr. İsmail Çalışkan, Yıldırım Beyazıt Üni., Türkiye
 Dr. Mahmut Yazıcı, Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Mehmet Dalkılıç, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Mehmet Demirtaş, Gaziosmanpaşa Üni., Türkiye
 Dr. Mehmet Kenan Şahin, Ordu Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Mehmet Ümit, Marmara Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Muammer Bayraktutar, Gaziosmanpaşa Üni., Türkiye
 Dr. Murat Sula, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Mustafa Hocaoğlu, RTE Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Mustafa Necip Yılmaz, Trakya Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Mustafa Özel, Şehir Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Muzaffer Özli, Fırat Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Nazar Omran, Int. University of Novi Pazar, Sırbistan
 Dr. Nebile Özmen, Trakya Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Necdet Şengün, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Necdet Ünal, Trakya Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Necmettin Gökku, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Nevzat Aydın, Bayburt Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Nurullah Altaş, Marmara Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Oğuzhan Ş. Yağmur, Dokuz Eylül Üni., Türkiye
 Dr. Ömer Başkan, Abant İzzet Baysal Üni., Türkiye
 Dr. Ömer Soner Huncan, Trakya Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Özkan Öztürk, Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Ramadan Doğan, Trakya Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Raşit Küçük, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Rıdvan Canım, Trakya Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Sema Geyin, Trakya Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Serpil Başar, Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye
 Dr. Seyfullah Efe, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Siham Mevid, Int. University of Novi Pazar, Sırbistan
 Dr. Suat Erdem, Bozok Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Süheyl Ünal, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Thaer Alhallak, Trakya Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Yakup Yılmaz, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye

Dr. Yasemin Sarı, Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Yusuf Şen, Bayburt Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Zübeyir Bulut, Abant İzzet Baysal Üni., Türkiye

Uluslararası Yayın Kurulu/Int. Editorial Board

Dr. Safvet Halilović, University of Zenica, Bosna Hersek
 Dr. Almir Fatić, University of Sarajevo, Bosna Hersek
 Dr. Zuhdija Hasanović, Uni. of Sarajevo, Bosna Hersek
 Dr. Sulejman Topoljak, University of Bihac, Bosna
 Dr. Şukriya Ramić, University of Zenica, Bosna Hersek
 Dr. Abas Jahja, Trakya Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Ahmad Sawan, Trakya Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Ali Hüseyinoğlu, Trakya Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Behlül Kanaçi, Karadağ İslam Birliği, Karadağ
 Dr. Cevdet Kılıç, Trakya Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Emina Sadikovic, Trakya Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Emine Arslan, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Enver Gicic, Int. University of Novi Pazar, Sırbistan
 Dr. Fatih Köse, Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye
 Dr. İrfan Morina, University of Pristina, Kosova
 Dr. Mensur Nuredin, University of Skopje, Makedonya
 Dr. Mesut İdriz, Int. University of Sarajevo, Bosna Hersek
 Dr. Mohammad Jaber Thalji, Yarmouk University, Ürdün
 Dr. Muhammed Altaytaş, Trakya Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Muzaffer Üzümcü, Namık Kemal Üni., Türkiye
 Dr. Nevzat Erkan, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Nimetullah Akın, Çanakkale Onsekiz Mart Üni. Türkiye
 Dr. Nizamettin Karataş, Namık Kemal Üni., Türkiye
 Dr. Nurullah Koltas, Trakya Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Salih İnci, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Sefer Hasanov, Sofya Yüksek İslam Ens., Bulgaristan
 Dr. Selahattin Aktı, Çanakkale Onsekiz Mart Üni., Türkiye
 Dr. Üzeyir Durmuş, Çanakkale Onsekiz Mart Üni., Türkiye
 Dr. Mead Osmani, Araştırmacı, Sırbistan

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER 5

ZİBER LATA

HAFİZ VILDAN FAİK DİBRA: ATDHETAR, DIJETAR DHE HOXHË I SULLTANIT 8

ABDULXHEMİL NESİMİ

RËNDËSIA E HIFZIT (MEMORİZİMIT) TË KUR'ANIT FAMËLARTË DHE PËRKUSHTIMI I SHQIPTARËVE TË MAQEDONISË NË MBROJTJEN E TIJ 17

HUSEİN RIZAI

BALKANLAR'DA İSLÂMÎ DÜŞÜNÇENİN GELİŞİM SÜRECİ 32

MERAL JAHJAI

MAKEDONYALI KEMAL ARUÇI'NİN HÜSEYİN COZO'YA YAZDIĞI REDDİYE 52

İSMAİL KILIÇ

KUR'AN'DA OLUMSUZ BİR VASIF: MÜDÂHENE 105

MUSTAFA AKMAN

CELÂLEDDİN ED-DEVVÂNÎ'NİN ESERLERİ VE ÖZET OLARAK TANITIMI 122

ABDULLAH TAHA İMAMOĞLU

BİR İLİM ADAMI VE GÖNÜL EHLİ OLARAK ZÜLFİKAR TÜCCAR 161

MAHMUT KAYA

ZÜLFİKAR TÜCCAR'IN ARDINDAN (1949-2014) 173

BALKANLAR'DA İSLÂMÎ DÜŞÜNCENİN GELİŞİM SÜRECİ

Husein Rizai*

ÖZ:

Balkanlar'daki İslâmî düşünce yapısına baktığımızda, genel olarak düşünce sisteminin gelişimini iki döneme ayırmak mümkündür. *Birincisi*, Balkanlar'da Osmanlı Zamanı İslâmî Düşünce Yapısı, *ikincisi* ise Osmanlı'dan Günümüze Kadar İslâmî Düşünce Yapısı'dır. Bu ikinci dönemin ise üç süreçten geçtiğini görmekteyiz. *İlki* Balkanlarda Bosna-Hersek'in Avusturya ve Macaristan tarafından 1878 yılında ilhak edilmesinden I. Dünya Savaşı'na kadar ki dönem, *ikincisi* I. Dünya Savaşı'ndan II. Dünya Savaşı'na kadar olan dönem, *üçüncüsü* de II. Dünya Savaşı'ndan 1990 yılına kadarki dönemdir.

Balkanlar'a İslâm'ın gelişi ve İslâm düşüncesinin altyapısının oluşması, tarikat yoluyla olmasına rağmen, buralarda İslâmî düşünce yapısını sadece tarikat anlayışına hasretmek doğru olmaz. Balkanlar'da medreselerden yetişen nesiller, en az tarikatler kadar etkili olmuşlardır. Aynı zamanda medreselerin talebe ve âlim yetiştirme misyonu ile tekkelerin belli bir dinî düşüncenin oluşmasını sağlama misyonu birbirine paralel ve destekçi olarak devam etmiştir.

İkinci dönemde Bosna Hersek'in Osmanlı topraklarından ayrılması, bu süreçte yeni bir altyapının oluşmasına zemin hazırlayacaktır. Bu dönemin birinci sürecinde ister bakış açısı ister düşünce yapısı yeni bir sürece girecektir ki bu neticede geleneksel anlayışından tamamen kopması demektir. İkinci aşamada ise bir durgunluk başgösterecektir, fakat yine de önceki süreçte başlamış olan bir önceki dönemden süregelen anlayış ve düşünce yapısının artık yerleştiğini ve değişiklikler de olsa bu sürecin devam ettiğini görmekteyiz. Üçüncü dönemde ise Balkanlar'da yeni bir siyasi oluşum ve rejimle karşı karşıyayız. Komünizm döneminde İslâm anlayışı ve faaliyetleri kısmen durdurulmuş, bu süreçte düşünce yapısı adeta yeniden oluşmuştur. Zira bu dönemde öğrencilerin Arap ülkelerine ve özellikle Ezher Üniversitesi'ne yönelmesi ile İslâm modernist düşüncesi daha etkili hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Balkanlar, İslâm, Bosna-Hersek

THE DEVELOPMENT PROCESS OF ISLAMIC THOUGHT IN THE BALKANS

Abstract

When we look at the structure of Islamic thought in the Balkans after the Ottomans, it is generally possible to distinguish two stages of the progression of the system of thought. *The first* is the structure of Islamic thought in the Balkans during the Ottoman Period and *the second* is the structure of Islamic thought in the Balkans after the fall of Ottoman Empire until today. This second period is seen as passing through three processes. *The first* is the period when Bosnia and Herzegovina was annexed by Austria and Hungary in 1878, until the First World War. *The second* is the period from the First World War, until Second World War. And *thethird* is from Second World War, until 1990.

It is not right to believe that Islamic thought in the Balkans derives just from tarikats, although the infrastructure comes only from tarikats. In the Balkans, the generations raised by the madrasas were at least as effective as tarikats. At the same time, the mission of the madrasas to cultivate students and scholars and the mission of ensuring the formation of a certain religious thought by the monks continued in parallel.

The second period starts after the annexation of Bosnia and Herzegovina from the Ottoman territories and this laid the ground for the creation of a new infrastructure for this process. In the first phase of this period, the viewpoint but also the mindset entered a new phase, which in the end meant complete breakage from the traditional understanding. There was a stagnation in the second phase, but we can see that the understanding and the mindset that started in the previous period, now is settled and this process continued with slight changes. In the third phase, there was a new political formation and regime in the Balkans. Islamic understanding and activities in the period of the communism were partially stopped. In this process, the modernist thinking will be more effective in the reconstruction of the activities of the students, with the orientation of the students to the Arab countries and especially Az-har University.

Key Words: Ottoman, Balkans, Islam, Bosnia and Herzegovina.

1. Giriş

Balkanları ele alırken genelde Yugoslavya, özelde de Bosna Hersek, Kosova ve Makedonya İslami düşünce yapısı üzerinde durmaya çalışacağız.¹ Her toplum kendine has bir kültüre sahiptir ve bu kültür yapısıyla kendini diğer toplumlardan farklı kılar. Bir toplumun kültürel yapısı ve değerleri, o toplumun günlük yaşamını şekillendiren bir olgudur. Bu araştırma, Balkanlarda İslami düşünce yapısını incelemek ve bu düşüncenin nasıl ve ne şekilde geliştiğini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Balkanlar'daki İslâmî düşünce yapısını genel olarak iki döneme ayırmak mümkündür. *Birincisi*, Osmanlı Zamanında Balkanlar'da İslâmî Düşünce Yapısı, *ikincisi* ise Osmanlı'dan Günümüze Kadar Balkanlar'da İslâmî Düşünce Yapısıdır. Bu ikinci dönem de üçe ayrılabilir. *Birincisi* Balkanlarda Bosna-Hersek'in Avusturya ve Macaristan tarafından 1878 yılında ilhak edilmesinden I. Dünya Savaşı'na kadar ki dönem, *ikincisi* I. Dünya Savaşı'ndan II. Dünya Savaşı'na kadarki dönem, *üçüncüsü* ise II. Dünya Savaşı'ndan 1990 yılına kadarki dönemdir.

Balkanlar'a İslâm'ın gelişi ve İslâm düşüncesinin altyapısının oluşması, tarikat yoluyla olmasına rağmen, buralarda İslâmî düşünce yapısını sadece tarikat anlayışına hasretmek doğru olmaz. Zira Balkanlar'da medreselerden yetişen nesiller, en az tekkelerden yetişen nesiller kadar etkili olmuşlardır. Aynı zamanda medreselerin talebe ve âlim yetiştirme görevi ile tekkelerin belli bir dinî düşüncenin oluşmasını sağlama misyonu birbirine paralel ve destekçi olarak devam etmiştir.

İkinci dönemde Bosna Hersek'in Osmanlı topraklarından ilhak edilmesi, bu süreçte yeni bir altyapının oluşmasına zemin hazırlayacaktır. Bu dönemin birinci aşamasında hem bakış açısı hem de düşünce yapısı yeni bir sürece girecek, neticede geleneksel anlayışından tamamen kopacaktır. İkinci aşamada ise bir durgunluk başgösterecek, fakat yine de önceki aşamada başlamış olan anlayış ve düşünce yapısı artık yerleşmiş olduğundan bu süreç değişiklikler olmasına rağmen devam edecektir. İkinci dönemin üçüncü aşamasında ise Balkanlar'da yeni bir siyasi oluşum ve rejim karşımıza çıkacaktır: Komünizm. Komünist dönemde İslâm anlayışı ve faaliyetleri kısmen durdurulmuş ve düşünce yapısı yeniden şekillenmiştir. Zira bu dönemde öğrencilerin genellikle Arap ülkelerine, özellikle de Ezher Üniversitesi'ne yönelmesi ile modernist İslâm düşüncesi daha etkili hale gelmiştir.

¹ II. Dünya Savaşından sonra 1945 yılında Tito başkanlığında kurulan Yugoslavya'yı kastetmekteyiz. Bu durum 1990 yılına kadar devam etmiştir. Yugoslavya'nın parçalanması ilk olarak Slovenya'nın ayrılmasıyla başlamıştır, akabinde Hırvatistan, Makedonya ve Bosna Hersek'in ayrılması bu parçalanmayı tamamlamıştır.

2. Osmanlı Zamanında Balkanlar'da İslâmî Düşünce Yapısı

Tarihsel süreçte dünyanın en büyük devletlerinden birini kurmuş olan Osmanlılar, önce Asya'ya daha sonra da Avrupa'ya yönelmişlerdi. Başlangıçta küçük bir beylik olan Osmanlı Devleti, Hıristiyan Avrupa'ya karşı fetih hareketlerinde İslâm'ı yayma hedefini amaç edinmişti.² Bu gaye ile yola çıkan Osmanlı orduları, kısa bir zaman zarfında Avrupa'ya doğru ilerlemeye başlamıştı. Avrupa'ya giden yol ise Balkanlar'dan geçiyordu.

“Osmanlılar 1382-83'te Manastır'ı, 1392'de Üsküp'ü, 1395'te Karasu, Prilepe ve İştîp'i (Ştip), (Makedonya); 1428'de Niş'i, 1444'te Pirot'u, 1455'te Novo Brdo'yu, 1459'da Smederevo'yu, 1465'te Nikşiç'i, 1483'te Şabac ve Belgrad'ı, 1522'de Knin'i, 1526'da (Sırbistan), Petrovarajdin ve Osijek'i (Hırvatistan); 1528'de Jajce ve Banyaluka'yı, 1536'da Slavonska Pojeđa'yı, 1541'de Sombor'u, 1592'de Bihaç'ı almışlardır.(Bosna Hersek)”³

Osmanlılar zamanında Sırbistan, Hırvatistan ve Karadağ, bugünkü hudutlarından daha dar bir alanı kapsıyordu. Makedonya'nın büyük bir bölümü ise Kosova-Manastır Vilâyeti içerisindeydi. Fakat biz bu çalışmada Osmanlı döneminde Yugoslavya topraklarında yaşayan müslüman Arnavut ve Boşnaklar'ın İslâmî düşünce yapılarını ele almaya çalışacağız.

Osmanlılar, Bosna'ya ilk seferlerini 1386'da düzenlemiş olsalar da⁴ Bosna'ya ilk ciddi Osmanlı seferinin, 1392'de Paşa Yiğit Bey'in Üsküp'ü fethinden sonra yapıldığını söylemek mümkündür.⁵ Bosna'nın son kralı Stefan Tomaşeviç (1461-1463) Bosna'da yaygın bir mezhep olan Bogomiller'e zulmedince, Fâtih Sultan Mehmed 1463'te Bosna'yı kolaylıkla Osmanlı topraklarına katmış ve sancak statüsü vermiştir.⁶ Kanûnî Sultan Süleyman'ın ilk yıllarında bu bölgedeki faaliyetler sonucu sancağın sınırları genişlemeye başlamıştır. “Bu sıralarda Bosna sancağının merkezi, önce Saraybosna (Sarajevo), 1552'den itibaren ise, Banja

² Bu konuda bilgi için Bkz. Kopanski, Bogdan Atallah, Balkanlarda Osmanlı Barışı ve Batı Meselesi, trc: Mazlum Uyar, (Ankara: TDV Yayınları, 2000)

³ Popoviç, Aleksandre, *Balkanlar'da İslâm*, (İstanbul:, İnsan Yayınları, 1995), 185

⁴ Bkz. Djurdjev, Branislav, “Bosna-Hersek”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV-DİA 1992), VI: 298

⁵ Bkz. Emecen, Feridun, “Bosna Eyaleti”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV-DİA, 1992), VI: 296

⁶ Bogomillerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Okıç, M. Tayyib Neşredilmemiş Bazı Türk Kavramlarına Göre Bosna Hıristiyanları (Bogomiller); Les Kristians (Bogomiles Parfaits) De Bosnie D'apres Des Documents Turcs Inedits, çeviren: Salih Akdemir, Recep Duru, İslâmî Araştırmalar, 1992, cilt: VI, sayı: 4, 235-248; Okıç, Tayyip

Bakanlarda Bogomilizm Hareketi ve Bunun Bir Araştırmacısı: Alexander Vasiljeviç-Solovjev (Kalisz, 18.9.1890-Cenevre, 15.1.1971), İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, 1973, cilt: V, sayı: 1-4 [Zeki Velidi Togan'ın Hatırasına Armağan], s. 205-222, Koltaş, Nurullah Balkanlar'da Tasavvufun Yayılışını Hızlandıran Etmenler: Reaksiyoner Bir Tavır Olarak Bogomilizm, Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı 07-09 Mayıs 2014, 2014, s. 261-270

Luka'dır. Bosna, 1580 senesinde stratejik ve askerî önemi sebebiyle bir eyalet haline getirilmiştir.”⁷ Bosna eyaleti bu tarihlerde yedi sancaktan oluşmaktaydı. “1866'da Karlofça Antlaşması'nın şartlarına uygun olarak Bosna eyaleti ufak değişikliklerle mevcut sınırlarını korumuştur. Ancak eyaleti beş sancak oluşturmaktaydı ve merkezi de Travnik'e taşınmıştır,”⁸ daha sonraki senelerde merkez yeniden Saraybosna'ya taşınmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Berlin Antlaşması ile Bosna ve Hersek görünüşte Osmanlı vilâyeti kalmakla birlikte, Avusturya-Macaristan'ın denetimine bırakılmıştır. 7 Ekim 1908'de de Avusturya-Macaristan burayı ilhak etmiştir.

Boşnaklar, Türk hâkimiyetine sadakat ve fedakârlık göstermiş, Türk Devleti'nin bir kalesi olmuşlardır. Sadece 1544'ten 1611 senesine kadar Bosna eyaletinden dokuz devlet adamı sadrazamlığa kadar yükselmiştir. Mesela Lala Mustafa Paşa (1500-1580), ilk büyük başarısını 1570 yılındaki Kıbrıs serdarlığı sırasında gösterdiğinden ” Kıbrıs Fatihi ” olarak anılır. 1578'de başlattığı “İran Seferi” serdarlığında gösterdiği üstün başarılar nedeniyle de “Şirvan ve Gürcistan fâtihi” olarak da bilinir. “Lala” unvanı, şehzadelğinde II. Selim'e lalalık etmiş olmasından kaynaklanır. Seferlerden elde ettiği servet ile imparatorluğun çeşitli yerlerine hayır eserleri yaptırmıştır. Ayrıca Osmanlı döneminde Boşnaklar arasından vezirler de çıkmıştır. Örneğin Mahmut Paşa Anceloviç, Osmanlı Devleti'nde II. Fatih'in ölümüne kadar “en büyük vezirdir”. Bosna'nın Fethinde 1463 de ordu başı olmuştur. 1459'da da Sırp Despotluğu'nun fethinde buluşmuştur. Gazi Hüsrev Bey (1480-1541): Osmanlı İmparatorluğu Padişahı I. Süleyman devrinde Bosna'da uzun süre görev yapan “Sancak beyidir”. Babası Boşnak, annesi Türk olup annesi tarafından Sultan II. Beyazıd'ın torunudur. Mohaç Muharebesi'nde büyük başarı göstermiştir. Bosna bölgesinde yaptığı fetihlerle sancağın sınırlarını genişletmiştir. Toplam 17 yıl Bosna'da “Sancak beyliği” yapmış olan Gazi Hüsrev Bey, 18 Haziran 1541 tarihinde Karadağ'ın Drobnjaci şehrinde çıkan bir Sırp isyanını bastırırken Mokro köyünde vefat etmiş, iç organları Karadağ'da bugün halen “Hoca Tepesi” (Hodžina Glavica) olarak anılan mevkiye, naaşı ise Saraybosna'ya nakledilerek kendi yaptırdığı Gazi Hüsrev Bey Camii'nin avlusundaki türbeye defnedilmiştir. İsa Bey'den sonra Saraybosna'nın ikinci kurucusu sayılan Gazi Hüsrev Bey, Saraybosna ve çevresinde İslam'ın yayılmasında önemli rol oynayan eserler yaptırmıştır. Onun inşa ettirdiği Külliye asırlarca

⁷ Bkz. Emecen, “Bosna Eyaleti”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV-DİA, 1992), VI: 296; Ayrıca Balkan tarihine dair şu kitaptan da istifade edilmeli. Balkan tarihi:18. ve 19. yüzyıllar. /Barbara Jelavich; trc. İhsan Durdu, Haşim Koç, Gülçin Koç, (İstanbul: Küre Yayınları, 2006. 1. c. (XVI, 431 s.), (Küre yayınları ; 33) Orijinal kitap adı: History of the balkans: eighteenth and nineteenth centuries

⁸ Djurdjev, “Bosna-Hersek”, (İstanbul: TDV-DİA 1992), VI: 301

topluma hizmet verdi. Bu külliye'nin kütüphanesinde günümüzde çok sayıda eser bulunmaktadır.⁹

Balkanlar'da İslâm'ı kabul eden ikinci bir millet de Arnavutlar'dır. Arnavutlar'ın İslâm'la ilk temasları Osmanlı'dan önce ticarî, askerî ya da dinî sebeplerle başlamışsa da bu bölgede gerçek mânada İslâm'ın yayılışı Osmanlılar zamanındadır. Bu durum özellikle İskender Bey ayaklanmasının bastırılmasından sonra gerçekleştirilmiştir. *“Her ne kadar Arnavutlar Bogomil değillerse de genel olarak Arnavutlar arasında İslâm'ın yayılışı Boşnaklar'a benzemektedir. Fakat bir taraftan Sırp diğer taraftan da Yunan tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardı. Ayrıca kendi millî kiliseleri olmadığı için Arnavutlar, Yunan ya da Sırp kiliselerinin etkisi altına girmişler ve bu yüzden kendi millî kimliklerinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardı. Bundan dolayı kimliklerini muhafaza için kolayca İslâm'ı seçmişlerdir.”*¹⁰

Osmanlılar tarafından fethedilen topraklarda hristiyan halkın varlığı ve idare tarzı muhafaza edilmiş, Bizans Devleti'nin bozuk idaresi ve keyfi vergilendirmesi kaldırılıp, adaletli bir yönetim ve vergi düzeni kurulmuştur. Ayrıca Ortodoks ve Katolik çatışmaları ve baskıları kaldırılıp vicdan hürriyeti sağlanmıştır. Kimsenin dinî inanç ve yaşayışına müdahale edilmemiştir. Bu sebeple hristiyan halk, Osmanlı Devleti'ni kendi devleti olarak kolayca kabullenmiştir.

Osmanlı'nın bu müsamahakâr tavrı, devlet olarak kendini kolay kabul ettirmesine sebep olmakla birlikte, düşünce alanında da kolay etki alanı oluşturmasını sağlamıştır. Bu bölgelerde Osmanlı hâkimiyetinin başlamasının ardından Boşnak ve Arnavut asıllıların Osmanlı Devleti'nin çeşitli kademelerinde önemli görevler aldıkları görülmüştür. Başta bürokrasi olmak üzere ilmiye, askeriye ve diğer önemli alanlarda önemli makamlar elde etmişler, bünyelerinden sayısız âlim, müderris, sadrazam, başdefterdar ve kaptan-ı deryâ çıkarmışlardır.¹¹ XVIII. ve XIX. yüzyıllarda halk şarkılarında, edebiyatta, tarih kitaplarının yazılışında önemli gelişmeler olmuştur. “Türk-İslâm tesiri ile yazan alhamiyado (divan) şairleri bu dönemde oldukça çoğalmıştır. Türkçe'nin yanında Arnavutça şiirler yazan İbrahim Neziri (Nezim Frakulla) (ö.1760), Suleyman Naibi, Hasan Züko Kamberi. Frasheri kardeşler

⁹ Bkz. İmamoviç, Mustafa, *Historija Bošnjaka*, (Sarajevo: Bosnjacka Zajednica Kulture, 1997), 35

¹⁰ Duka, Ferit, *“Momente Të kalimit Në İslam Të Popullsisë Shqipëtare Në Shek. XV-XVII, Feja, Kultura dhe Tradita İslame Ndër Shqipëtare”*, “Arnavutlar arasında Din, Kültür ve İslam Geleneği”, Uluslararası Sempozyum, Priştine, 1995

¹¹ Bkz. Alkan, Necmettin, *Dağılan Yugoslavya Mozağinde Bosna*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1995), 17

(Naim ve Sami) gibi şairler bunlardan bazılarıdır.”¹² Tarih sahasında bazı tarihçiler yetişmiştir. “1736-1739 Bosna olaylarını kaleme alıp “Gazavât-ı Hekimoğlu Ali Paşa” adlı eseri yazan Novi Kadısı Ömer Efendi, Muhammed Enverî Kadiç (1855-1931)”¹³vs.

Balkanlar’ın düşünce yapısını ele alırken ilk önce Osmanlı zamanında Balkanlar’da din eğitiminin ne şekilde verildiğine bakmak gerekir. Balkanlar’da din eğitimi, devletin idaresi altında şu şekilde düzenlenmişti: Camilerde imamlar tarafından geleneksel vaazlarla cemaat, ilkokul seviyesindeki mekteplerde de müderrisler tarafından verilen din dersleri ile çocuklar eğitilmekteydi. Medreseler ile camiler arasındaki en bâriz farklılık ise medreselerde birer yüksek okul olarak dinî eğitim ile din âlimleri yetiştirilirken, camilerde cemaate sadece dinî bilgiler veriliyor olmasıydı. Bunun yanı sıra İslâmî literatürün oluşmasında tekkelerin, klasik tasavvuf eserlerini şerh etmeleri birinci derecede etkili olmuştur.¹⁴ Buna bağlı olarak İslâmî düşüncenin altyapısını *mektep ve medreseler* oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti’nin her bölgesinde olduğu gibi bugünkü Bosna, Sırbistan, Makedonya ve Arnavutluk bölgelerini içine alan Bosna, Hersek, Kosova, Ergiri, Semendire, Belgrad, Niş, Manastır, İşkodra, Yanya eyâletlerinde İslâmî eğitim ve kültürün nüvelerini oluşturan tekke, medrese, mektep ve camiler mevcuttu. Osmanlı döneminde eğitim kurumu olarak faaliyet gösteren tekke, medrese ve mekteplerin ülkelere göre dağılımı şu şekildedir:

“Bosna Hersek’te: 75 tekke, 76 medrese, 874 mektep, 2 daru’l-kurra, 2 rüşdiyye ve 6 kütüphane.¹⁵ XVI. yüzyıl başlarında Gâzi Husrev Bey (ö.948/1541) tarafından annesi Selçuk Hatun adına yapılan “Gâzi Husrev Bey Medresesi” konumu ve yetiştirdiği kadro ile Bosna’da XVI. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar sosyo-kültürel hayatın değişik alanlarında etkin rol oynamıştır.¹⁶ Tarihçi Hamdiya Kreşelakoviç’e göre Gazi Hüsrev Bey Medresesi, sadece bir medrese değil, aynı zamanda İlâhiyat Fakültesi kalitesinde eğitim veren bir merkez olarak tarihte yer edinmiştir”.¹⁷

¹² Bkz. Izeti, Metin, *Balkanlarda Tasavvuf*, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004)

¹³ Filipoviç, Nedim, “O problemima društvenog i etničkog razvitka u doba osmanske vlasti”, (Sarajevo: Prilozi Instituta za İstoriju, 1975-1976) knj. XI-XII, 274

¹⁴ Hodziç, *Dzevad*, “Vakuf i İslamska Prosvjeta u Naşim Krajevima”, (Sarajevo: İslamska Misao 1984), god. VI, no. 66, 30

¹⁵ Bkz. Çuriç, Hajrudin, “Muslimansko Şkolstvo u Bosni I Hercegovini do 1918 ” (Sarajevo: Veselin Masleša 1983)

¹⁶ Kreşevljakoviç, Hamdija, “Gazi Husrevbeg”, (Sarejevo, Napredak, 1930)

¹⁷ Hadzijahiç, Muhammed, *İslam i Muslimani u Bosni i Hercegovini*, (Sarajevo: y.y. 1977) 71

“Arnavutluk’ta: 144 tekke, 28 medrese, 111 mektep.”¹⁸

“Kosova’da: 24 tekke, 15 medrese, 26 mektep”.¹⁹

“Makedonya’da: 77 tekke, 67 medrese, 132 mektep, 5 kütüphane, 4 daru’l-kurra.”²⁰

(Makedonya, Kosova etrafında medreseler arasında en meşhurları Sultan Murat Medresesi (1438), İsa Bey medressi (1468) İshak Bey Medresesi (1445), İshakiye Medresesi (1588) zikredilmektedir)

“Sırbistan’da: 80 tekke, 68 medrese, 121 mektep, 4 daru’l-kurra.”²¹

Bu medreselerde tanınmış âlimler ders vermişlerdir. Bu âlimler, Osmanlı Devleti’nde yaygın olarak bulunan yüksekokullardan mezun olmuş kimselerdir. Osmanlı zamanında Balkanların her bölgesinde medreselerin bulunması, Osmanlı’nın bölgede İslâmî düşüncenin oluşmasında ve gelişmesinde ne derece etkili olduğunu gözler önüne sermektedir. Söz konusu medreseler kendi klasik yöntemleriyle Osmanlı tarzı eğitim vermişlerdir.

Bosna-Hersek’in en önemli âlimlerinden biri olan Mehmed Handziç’e göre, Osmanlı zamanında İslâmî literatürü; *Tefsir, Hadis, Kelâm, Fıkıh, Usul, Tasavvuf, Tabakat, Edebiyat* (Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler), *Arapça Gramer, Coğrafya, Zooloji, Matematik, Mantık* ilimleri ve *Seyahatnâmeler* oluşturmaktaydı. Handziç, ders programlarının oluşmasında İstanbul Fatih’teki medreselerde takip edilen ders programının bazı değişiklikler de olsa aynen uygulandığını söylemektedir.

Klasik yöntemle bu medreselerde şu dersler okunmuştur:

- *Sarf* tan ya da *Arapça morfolojiden: Emsile, Binâ, Maksûd, Merah, İzzî, Avâmil.*
- *Tefsir*’den; Kadı Beyzavi’nin *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vil*’i, Zemahşerî’nin *el-Keşşâf*’ı ve Süyûtî’nin *Tefsiru’l-Celâleyn*’i.
- *Kelam* İlminden: el-Îcî’nin *Şerh-i Mevâkıf*’i ile Kadı Beyzavi’nin *Tevâli’u’l-Envâr*’ı.
- *Mantık*’ta; Porphyrios’un *İsagoci*’si, Kadı Siraceddin Mahmud el-Urmevî’nin *Şerhu Metali*’i ve Molla Fenârî’nin *Fenârî*’si.

¹⁸ Bkz. Ayverdi H. Ekrem, *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya*, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyet Yayınları, 1981) III

¹⁹ Ayverdi, *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya*, II,420; Yüksel Aydın, “*Kosova ‘da Türk Eserleri*”, I. Kosova Zaferinin 600. Yıldönümü Sempozyumu, 26 Nisan 1989, Ankara: 1992, 44-54.

²⁰ Ayverdi, *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri*, II,247

²¹ Ayverdi, *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri* II,250

- Fıkıhta; Merginânî'nin el-Hidâye'si, İbn Abidin'in *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*'ı ve Halebî'nin *Mültekâ*'sı.
- Hadiste; Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'i.
- Hüseyin b. Mesud el-Begavî'nin *Mesâbihu's-Sünne* veya “Mişkât” da denen *Miškâtü'l-Mesâbih*'i ile Kadı İyâz'ın *Kitabu's-Şifa*'sı.²²

“Balkanlar'ın her bölgesinde, özellikle büyük şehirlerinde (Manastır, Üsküp, Prizren, Priştina, Peç, Niş, Belgrad, Yenipazar, Mostar, Saraybosna vb.) mektep ve medreselerin dışında tekke ve zâviyelerin bulunması ve bu yerlerde İslâmî literatürün oluşması ve özellikle âlimlerin yetiştirilmesi, Osmanlı Devleti'nde tarikat unsurunun bu yerlerin fethedilmesinde ne kadar büyük rol oynadığının önemli bir göstergesidir.”²³ Bu durumu sadece Bosna-Hersek ile sınırlamak mümkün değildir. Osmanlılar diğer Balkan ülkelerinde de meselâ Kosova, Sırbistan, Makedonya'da da, bu tür vakıflar (camiler, tekkeler, zâviyeler, mektepler, medreseler) kurarak, fethettikleri yerlerde İslâm düşüncesini yaymayı ve bu alanlarda çaba sarfetmeyi kendilerine bir amaç edinmişlerdi.

Dînî alanda tekkelerin ve tarikatların etkisi kolaylıkla görülebilir. Meselâ dinî terminolojinin büyük kısmı, tekkelerde kullanılan Osmanlı Türkçesi'ndeki kavramlardan oluşmaktaydı. Bunun yanı sıra Boşnaklar'ın büyük çoğunluğu, Hanefî mezhebine mensuplardı. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Balkanlar'ın mânevî fethini yapan tarikatlar, bölgede Osmanlı zamanında çok önemli bir rol oynamıştı.

Bunun en açık örneği, Bektaşîliğin uzun bir dönem boyunca, “Halk İslâmı'nın” taşıyıcılığı işlevini görmesi ve Halk İslâm'ı ile “Merkezî İslâmî İnancı” aynı noktada birleştirmesidir. Bektaşî inançları, Bosna'nın geleneksel din kültürüyle son derece uyumlu idi. Zaten birçok Bektaşî tekkesi, Osmanlı Devleti'nin buraları fethinden önce kurulmuştu. Bosna'da Bektaşîlik'ten yani Bektaşî tekkelerinden başka *Kâdirîler*, *Rifâîler*, *Nakşibendîler*, *Bayramîler*, *Mevlevîler*, *Gülşenîler*, *Halvetîler*, *Melâmîler*, *Hamzavîler*, *Sâdîler*, *Sinânîler*, *Şazelîler* gibi tarikatların var olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte Bosna'daki tarikatların, Balkanlar'ın başka bölgelerindeki tarikatlara kıyasla, “ilim sahibi” ve “tasavvuf ehli” olmak

²² Hızlı, Mefâil, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 17, Sayı: 1, (2008), 25-46

²³ Şukriç, Niyaz, “Neki Aspekti Şirenja İslama i Njegove Kulture u Naşim Krajevima”, Takvim, 107, (Sarajevo: Predsjedništvo Udruženja Islamskih Vjerskih Sluzbenika u SRBiH, 1987)

bakımından daha gelişmiş olduğu ileri sürülmektedir.²⁴Bu sebeple özellikle tasavvufla ilgili konularda birçok farklı yazardan Osmanlı Türkçesi ve Farsça eserler tercüme edilmiştir.

Balkanlar'da ve özellikle Bosna-Hersek'te din bilginleri yetiştiren medreselerin dışında, İslâm literatürünü oluşturan bir nevi "edebiyat dernekleri" de mevcuttu, İslâm literatüründen bazı klasik kitapların tercüme edilmesi (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Mesnevî'si ve Kur'ân-ı Kerim'in tercümesi gibi) bu derneklerin sayesinde yapılmıştır. Bu derneklere özellikle Arapça'dan Farsça'dan ve Türkçe'den (Osmanlıca) eserler tercüme edilmiştir.²⁵

Sonuç olarak Balkanlar'a İslâm'ın gelişi İslâm düşüncesinin altyapısının oluşması, tarikat yoluyla olmasına rağmen, buralarda İslâmî düşünce yapısını sadece tarikat anlayışına hasretmek doğru olmaz. Balkanlar'da medreselerden yetişen nesiller, en az onlar kadar etkili olmuşlardır. Aynı zamanda medreselerin talebe ve âlim yetiştirme görevi ile tekkelerin belli bir dinî düşüncenin oluşmasını sağlama misyonu birbirine paralel ve destekçi olarak devam etmiştir.

3. Osmanlı'dan Günümüze Kadar Balkanlar'da İslâmî Düşünce Yapısı

*"1789 Fransız İhtilâli'nden sonra artan milliyetçi hareketlerin etkisiyle Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan her millet, kendi kimliğini ön plana çıkararak isyan etmeye yönelmiştir. Bir yandan hıristiyanlar, diğer yandan da Jön Türkler (Genç Türkler) ve müslüman tebaa içindeki milliyetçi akımlar, Osmanlılar'ın gücünü gün geçtikçe zayıflatmışlardır. Avrupa devletleri de Osmanlılar'a karşı baskılarını artırarak; onların Balkanlar'daki hâkimiyetini sona erdirmek için büyük çaba sarfetmişlerdir. Bu akımların ve Avrupa devletlerinin faaliyetleri sonucunda, 1878'de Sırbistan ve Karadağ, 1908'de Bosna-Hersek, 1913'te Yenipazar, Kosova ve Makedonya, Osmanlı Devleti'nden ayrılmıştır. Fransız İhtilâliyle özgürlük, eşitlik, insan hakları, anayasal düzen ve laiklik gibi fikirler dünyaya yayılmaya başladı. Hükümdarların yetkisini kısıtlayan, vatandaşların haklarını hukukun güvencesine alan ve meclislerin gücünü artıran anayasalar yapıldı. Bu gelişmeler bir süre sonra Osmanlı Devletini de etkilemeye başladı."*²⁶

²⁴Bkz. Bora, Tanıl, Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası, İstanbul, Birikim Yayınları, 1994.

²⁵ Mevlana Celalettin Ruminin Mesnevisi ilk defa Boşnjakçaya Fejzullaha Hadzibajriç tarafından terceme edilmiştir.

²⁶Horvat, *Kosovsko Pitanje*, 30, (Zagreb: Plava Biblioteka, 1989)

Fransız İhtilali'nin Osmanlı üzerindeki etkisi ilk olarak 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda ortaya çıkmıştır. Tanzimat Fermanı'yla ilk kez can ve mal güvencesi, özel mülkiyetin dokunulmazlığı, yargılama olmadan ağır cezaların verilmemesi gibi hükümler getirilmiştir. 1856 yılındaki Islahat Fermanı'yla bu haklar geliştirilmiştir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren çıkan Genç Osmanlılar hareketinde Fransız Devrimi'nin etkileri görülür. Aydınlar arasında demokratik fikirlerin gelişmesi ve bazı dış etmenler sonucunda, 1876 yılında ilk Osmanlı Anayasası (Kanun-i Esasi) yapılarak meşruti monarşi rejimine geçilmiştir. İlk Osmanlı millet meclisi olan Meclis-i Mebusan toplanmıştır. 1878 yılında Anayasa Sultan 2. Abdülhamit tarafından askıya alınmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan Jön Türk hareketiyle liberal fikirler aydınlar arasında yayılmaya devam etmiştir. 1908'de anayasa yeniden yürürlüğe konulmuş ve Meclis-i Mebusan tekrar açılmıştır. Bu döneme 2. Meşrutiyet denilmiştir. Fransız İhtilalinin Osmanlı Devleti üzerindeki etkisi 2. Meşrutiyet dönemindeki politik söylemde kendini gösterir. Fransız İhtilalinin sloganı olan “Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik” ifadesini bu dönemdeki yayınlarda çokça görmekteyiz.²⁷

Osmanlılar'ın Balkanlar'dan çekilmeleri, Balkan müslümanları için felâketlerin başlangıcı olmuştur. Osmanlı idaresi altında asırlarca huzur ve güven içinde yaşayan bu bölge müslümanları, farklı bir din farklı bir kültür ve idare ile yaşamak zorunda kalmışlardır. Müslümanlar için bunu kabullenmek çok zor olmuş neticede etnik ve dinî problemler başlamıştır.

Barut fiçisi durumuna gelen bölgede, 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da Avusturya-Macaristan Prensi Ferdinand'a yapılan suikasttan sonra başlayan gerginlik had safhaya ulaşmıştır. Macaristan bundan dolayı Sırbistan'ı suçlayarak, 23 Haziran'da Sırbistan'a suikastçılar için ultimatom vermiş, Sırbistan da 25 Haziran'da bu ültimatomu reddetmiş ve Avusturya-Macaristan'ın 28 Temmuz 1914'te Sırbistan'a savaş ilân etmesiyle I. Dünya Savaşı başlamıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra 1918 yılında Yugoslavya Krallığı kurulmuştur. Bu krallık Sırp, Hırvat ve Sloven milletlerinden oluşmaktaydı.

II. Dünya Savaşı başladığında, Yugoslavya tarafsız kalacağını ilân etmiştir. Fakat Almanya'ya karşı başlayan yakınlık, ülkede büyük protestolara sebep olmuştur. 6 Nisan 1941'de Alman savaş uçakları, Yugoslavya'ya savaş ilân etmeden Belgrad'ı bombalamış, böylece Yugoslavya fiilen II. Dünya Savaşı'na girmiştir. Bosna-Hersek'in Bihaç şehrinde 26 Kasım 1942'de Yugoslavya Anti-faşist Ulusal Kurtuluş Konseyi (AVNOJ) toplanmış, bu toplantıda savaşa devam kararı alınmıştır. Bu aynı zamanda partizanların gücünü de

²⁷ Bkz. Mardin, Şerif, Türk Modernleşmesi, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000)

göstermiştir. 29 Kasım 1943'te Bosna-Hersek'in Jajçe şehrinde AVNOJ ikinci defa toplanmış ve bu toplantıda yeni kurulacak Yugoslavya'nın temelleri atılmıştır. Savaştan galip olarak çıkan partizanlar tarafından 7 Mart 1945'te Tito başkanlığında Cumhuriyetler Birliği olarak kurulan Yugoslavya, uluslararası platformda tanınmış, 29 Kasım 1945'te krallığa resmen son verilmiştir.²⁸ Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetler şunlardır: Belgrad merkezli Sırbistan, Zagreb merkezli Hırvatistan, Saraybosna (Sarajevo) merkezli Bosna Hersek, Ljubljana merkezli Slovenya, Üsküp merkezli Makedonya ve Podgorica merkezli Karadağ. Özerk bölgeler ise Priştine merkezli Kosova ile Novi Sad merkezli Vojvodina'dır.

Osmanlı'dan sonra Balkanlar'daki İslâmî düşünce yapısına baktığımızda, genel olarak düşünce sisteminin ilerleme sürecini üç döneme ayırmak mümkündür. *Birincisi*, Bosna Hersek'in Avusturya ve Macaristan tarafından 1878 yılında ilhak edilmesinden I. Dünya Savaşı'na kadar ki dönem, *ikincisi*, I. Dünya Savaşı'ndan II. Dünya Savaşı'na kadarki dönem, *üçüncüsü* ise II. Dünya Savaşı'ndan 1990 yılına kadarki dönemdir.

Birinci Dönem: Bosna-Hersek'i Avusturya-Macaristan ilhak ettikten sonra, Bosna-Hersek müslüman toplumunun üst düzey yönetimi, başşehir Saraybosna'da bulunan ulemâ meclisine aittir. Ulemâ meclisi, başkan reîsülulemâ²⁹ ve dört üyeden müteşekkildir. "Reîsülulemâ ve ulemâ meclisinin diğer dört üyesi, özel bir idare heyetince gizli oturumla seçilirdi. Bu seçici heyet, hocalardır ve özellikle, doğrudan katılan Sarajevo, Banja Luka, Bihac, Mostar, Travnik ve Tuzla müftülüklerinden ibaret toplam otuz kişiden oluşur. Ulemâ meclisinde üye olarak bulunan her bir bölge temsilcisi, imparatorluk ve kraliyet ortak bakanlığı tarafından, heyetçe seçilen iki aday arasından belirlenirdi. Heyet İstanbul'daki şeyhülislâma başvurarak imparator ve kral tarafından reîsülulemâlîğe atanan kişinin, bu görevi yerine getirmek için iktidar olduğunu onaylamasını ister. Bu başvuru şeyhülislâma imparatorluk ve kraliyet İstanbul elçiliği vasıtasıyla iletilirdi."³⁰

²⁸ Bkz. Terziç, Velimir, *Slom Kraljevine Jugoslavije*, (Beograd: Siro Srbija, 1982)

²⁹ "Reîsülulemâ", Bosna-Hersek'in Avusturya Macaristan Krallığı'na terkedildiği dönemde, şeyhülislâm tarafından bölgeye "mensur" ile tayin edilen dinî lidere verilen bir makamdır. 1882'den itibaren baslatılan "reîsülulemâ" makamı günümüze kadar devam etmektedir. Bu dönemde söz konusu makamı on üç kişi devralmıştır. Ulemâ meclisinin başkanı "reîsülulemâ"ya verilen görevler şunlardır: Kadılarla haberleşmenin sağlanması, imamların ve hatiplerin atanması, şeriatı uygulayacakların yetiştirdikleri okullar üzerinde yüksek denetim, ulemâ meclisi veya şeriat adaletine ait şüpheli veya tartışmalı sorular üzerinde çalışmak veya İstanbul'daki şeyhülislâmdan fetva istemek. Bu tür başvurular diplomatik yollarla iletilmekte ve cevap da aynı kanaldan gelmekteydi. Salkić, Muhamed, "Štatut i ustavi islamske zajednice do 1945. Godine", *Takvim*, 339, (Sarajevo: El Kalem, 1998)

³⁰ Durakovic, Niyaz, *Prokletstvo Muslimana*, (Tuzla: Harfo Graf, 1998), 101

Ulemâ meclisinin görevleri arasında bütün dinî işleri yönetmek ve kontrol etmek, camilerin ve müslüman cemaatin ihtiyaçlarını tespit etmek ve bu konuda maarif vakıfları idaresine önerilerde bulunmak, okul ve kuruluşlarda İslâmî emirlere aykırı bir şeyler olmamasına dikkat etmek, yöre için maarif vakfı ile uyum içinde medrese ve mekteplerle ilgili genel çalışma planını hazırlamak, mahallî birlik komisyonunun önerisi üzerine müderrisleri ve maarif vakfının dinî ve diğer idarî görevlilerini tayin etmek, devlet okul ve kurumlarında İslâm dinini öğretecek kişileri seçmek ve bu seçimi mahallî yönetimin onayına sunmak, kadılığa veya vakıf idarî görevlerine tayin edilecek adayları incelemek ve bunlara beratlar vermek, mahallî yönetime müftülükteki boş kadroları bildirmek vardı.³¹

Avusturya kraliyet yönetimi altındaki Balkanlar'da İslâmî düşünce yapısı, eski Osmanlı zamanındaki geleneksel İslâm anlayışından az da olsa bazı değişiklikler göstermiştir. *“Özellikle Bosna-Hersek'in Osmanlı topraklarından alınarak Avusturya ve Macaristan topraklarına bağlanmasıyla birlikte Osmanlı'dan kalan mektepler, rüşdiyeler (müslümanların dinî eğitim veren ortaokulları), medreseler, tekkeler gibi dinî eğitim yerlerini kaybetmemek için bu eğitim merkezlerinde ister istemez bazı reformlar yapılmak zorunda kalınmıştır. 1892'de klasik mektepler, 'ibtidâî mektepler' olarak reform edildi (reformlar o zamanki modern Avrupa standartlarına göre yapılmıştır). Bu mektepler resmiyet kazanarak ilkokullar gibi faaliyet göstermeye başladı. Medreseler ise onlara, Osmanlı Devleti zamanındaki durumundan çıkartılıp sadece dinî alana hasredilerek onlara orta ve yüksekokul statüsü verilmiştir. Bunun haricinde 1884 yılında 'nüvvâb mektepleri' (hukukî ve dinî bakımdan hâkim yetiştiren okullar) ve 'dârül-muallimîn' (mektepler için öğretmen yetiştiren okullar) açılmıştır. Bu zaman zarfında din âlimleri medreselerin bu yeni sistemini ve statüsünü kabul edip desteklemişlerdir. Ayrıca çok sayıda müslüman çocuğu da, dinî eğitimden uzak bu yeni okulları çok tercih etmişlerdir.”*³²

Osmanlı'nın hâkimiyeti esnasında, klasik eğitim anlayışına göre, eğitimin gelişmesi için sadece İstanbul'daki eğitim imkânlarından yararlanılırken, Avusturya-Macaristan hâkimiyetinin başlamasından sonra ise, sadece İstanbul'daki imkânlardan yararlanmak yerine daha farklı bölgelere gidilmesi gerektiği inancı doğmuştur. Bu inancın paralelinde eğitim imkânlarından yararlanma adına gidilecek bölgelerin hangileri olduğu noktasında fikir ayrılıklarına düşülmüştür. Bir kısım âlim (özellikle dinî alanda etkili olanlar), İstanbul'un yanı sıra Mısır'a ve Medine'ye yönelirken, diğer bazı âlimler ise, Batı'ya özgü İslâm eğitimini

³¹Bkz. Popoviç, *Balkanlar'da İslâm*, 198.

³²Brdar, Mensur, “Reforme Osnovnog Muslimanskog Školstva u Bosni i Hercegovini”, *İslamska Misao*, VII, no. 83, (Sarajevo: Starjesinstvo Islamske Zajednice Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije, 1985)

almak amacıyla Viyana'ya ve Budapeşte'ye yönelmişlerdir. Bu fikir ayrılıkları esnasında Mısır Ezher'de Cemâleddîn-i Efganî, Muhammed Abduh gibi zamanın tanınmış ve etkili fikir adamlarından ders alarak din âlimleri yetişmiş ve Balkanlar'daki ilk reformist İslâmî hareketin temelleri atılmaya başlamıştır. Bunlara örnek olarak, Avusturya-Macaristan idaresi altındaki Bosna-Hersek'ten, önce İstanbul ve sonra Kahire'ye giden üç Boşnak ilâhiyatçıdan söz edilebilir: Bunlar Mehmed Potogiya, Dzemaaluddin Çauşeviç ve İbrahim Zafraniyya'dır.³³

“Bati'ya özgü İslâm eğitimi görmek için Viyana'ya ve Budapeşte'ye gidenlere örnek olarak S. Alagiç, F. Bajraktareviç, S. Başagiç ve S. Sikiriç'i saymak mümkündür.”³⁴

Bosna-Hersek'te 1878-1918 yılları arasında şu süreli yayınlar ve gazeteler bulunmaktaydı:

- *Vatan*. Sarajevo, 1884-1897, Türkçe haftalık dergi, toplam 624 sayı çıkarmıştır.
- *İslamski Politički Naučni List*. İslâmî siyasî ve bilim gazetesi, Sarajevo, 1879-1902, Türkçe haftalık dergi.
- *Gayret*. 1906-1907 ve devamı 1915-1937 Sarajevo, Sırpça Hırvatça ve Türkçe haftalık dergi.
- *Muallim*. Bosna-Hersek İmamları Derneği'nin aylık dergisi, 1911-1912, Sırp, Hırvat ve Arap harfleriyle basılmıştır.³⁵
- *Behar*. Saffet-beg Başagiç, Edhem Mulaabdiç, ve Osman Nuri Handziç gibi entelektüeller tarafından çıkartılan bir dergidir. Derginin içeriği ise müslümanların entelektüel birikimine bir katkı olsun diye çıkarılmıştır. İlk sayısı 1900 yılında çıkmıştır.³⁶

İkinci Dönem: I. Dünya Savaşı'ndan sonra (1918) Yugoslavya Krallığı kurulmuştu. Bu krallık Sırp, Hırvat, ve Sloven milletlerinden oluşmaktadır. İş başına gelen bu krallık, eski kraliyetten kalan ilkokulları aynı statü içerisinde tanımıştır. Din eğitimi ilkokul ve ortaokula giden bütün çocuklara veriliyordu. Teolojik bilimlerin öğretildiği liselere dönüşen mektep ve medreselerin masraflarını vakıflar karşılıyordu. 1918'de Saraybosna'da şeriat eğitimi için bir lise açıldı. Şeriat hâkimlerinin yetiştiği kolejler 1937'ye kadar varoldular. Bu zaman zarfında

³³Bkz. Ramiç, Jusuf, *Boşnjaci na El-Ezheru*, (Sarajevo: Rijaset islamske Zajednice u Bosni i Hercegovini, 1997), 31

³⁴Ramiç, *Boşnjaci na El-Ezheru*, 31

³⁵Popoviç, *Balkanlar'da İslâm*, 206

³⁶Durakovic, *Prokletstvo Muslimana*, 124

fakülte seviyesinde, İslâm Şeriat ve İlâhiyat Yüksek Okulu açıldı. Mektepler ise Kur'ân-ı Kerim okumayı öğreten okul dışı kurumlar haline gelmişti.³⁷

1933 yılında medreselerle ilgili öncü reformlar yapılmaya başlandı ve 1939 yılında medreselerle ilgili kesin bir program benimsendi. Buna göre bu okullar, bir alt seviyedeki lise düzeyinde genel bir eğitim vermek zorundaydı. Gazi Hüsrev Bey Medresesi, lise seviyesinde bir eğitim vererek bunun bir istisnası oldu.³⁸ Ancak bu arada bazı Boşnak ve Arnavutlar'ın çeşitli Arap üniversitelerinden diploma aldıkları da göz ardı edilmemelidir. Yine buna paralel olarak I. Dünya Savaşı'ndan II. Dünya Savaşı'na kadar (1918 yılından 1941 yılına kadar), Bosna-Hersek'ten yaklaşık otuz öğrenci Mısır'daki Ezher Üniversitesi'nden mezun olmuştur.

Müslümanların dinî Yayınları ve mahallî İslâmî basın bültenleri bu dönemlerde oldukça çeşitliydi. Biz burada bazı gazete ve süreli Yayınları saymaya çalışacağız:

- *Uhuvvet*. Müslümanların bağımsız haftalık dergisi, 12 sayı, Üsküp 1919, Türkçe.
- *Adalet*. İslâmî siyasî dergi, Sarajevo 1920, Sırpça, Hırvatça, Türkçe.
- *Hak*. Yugoslavya'da yaşayan müslümanların propaganda dergisi, Üsküp 1920-1924, başlangıçta haftalık sonra da günlük, Sırpça, Hırvatça ve Türkçe.
- *Glasnik*. Yugoslavya'daki müslümanların resmî yayını, İslâm birliği başkanlığının dergisi, 1933-1941, önce Belgrad sonra Saraybosna, Türkçe, Sırpça, Hırvatça ve Arapça.³⁹

Son Dönem: II. Dünya Savaşı'ndan sonra (1945) Yugoslavya Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte yeni bir düzen gelmiş, Yugoslavya'yı oluşturan altı cumhuriyet ve iki özerk bölgenin müftülüklerinden müteşekkil İslâm Birliği kurulmuştur. İslâm Birliği Başkanlığı ise *Reîsülulemâ'*ya verilmiştir ve merkezi Saraybosna'dır.

Ayrıca Tito başkanlığındaki Yugoslavya, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun tam üyesi olarak özellikle Arap ülkeleriyle işbirliği içerisinde hareket etmiştir. Böylelikle Yugoslavya'daki medreselerden mezun olan öğrencilerin, hiçbir sorun çıkmadan değişik Arap ülkelerindeki üniversitelerden eğitim almaları daha kolay hale gelmiştir. Bu sadece Bosna-Hersek için geçerli değildir, Makedonya ve Kosova'dan da Arap ülkelerine ve bilhassa Ezher Üniversitesi'ne giden ilâhiyatçılar mevcuttur. Yukarıda belirttiğimiz gibi bundan önce dünyanın değişik devletlerine giden öğrenciler -özellikle Ezher'de eğitim gören ilâhiyatçıları geri dönerek oralardaki İslâm anlayışını taşımaya başlamışlar ve buna bağlı olarak da yerli,

³⁷Bkz. Popoviç, *Balkanlar'da İslâm*, 206

³⁸Bkz. Popoviç, *Balkanlar'da İslâm*, 232

³⁹Bkz. Popoviç, *Balkanlar'da İslâm*, 234

gelenekçi âlimlerle fikir ayrılıklarına düşmüşler, özellikle camilerde, medreselerde ve dergilerde çeşitli konularda tartışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu da buradaki insanları özellikle de din âlimlerini derin uykudan uyandırmak, taklide karşı gelerek içtihat kapısını açmak, yeni bir İslâm anlayışı oluşturmak, İslâm'ı canlandırmak yönünde etkili olmuştur. Böylece İslâm sadece camilerde değil; dergi ve televizyon programlarında yer edinmeye başlamıştır.⁴⁰

1945 yılından sonra, bu süreçten etkilenecek Yugoslavya'da çok sayıda İslâmî yayın faaliyete geçmiştir. İslâmî basından söz etmek gerekirse burada şu süreli yayınların isimlerini zikretmek gerekecektir:

- *Glasnik*. Vrhovnog Starješinstva İslamske Zajednice u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji, sonra u *SFRJ* İslâm Birliği'nin resmî dergisi, Sarajevo 1950 yılından itibaren iki ayda bir, Sırpça Hırvatça, Arnavutça ve bazan Arapça, Yugoslav müslüman cemaatinin resmî organı.
- *Edukata İslame*. Üç aylık dinî dergi, 1973, Priştine, Arnavutça, Yugoslavya Arnavut müslüman cemaatinin resmî organı.
- *Preporod*. Glasilo Udruzenje İlmije za SR. Bosnu i Hercegovinu, sonra *İnformativne İslamske Novine*, iki haftalık dinî gazete, Sarajevo 1970, Sırpça, Hırvatça.
- *Takvim*. İlmiye Cemiyeti'nin Sarajevo'da 1951'den beri Sırpça Hırvatça olarak yılda bir yayımladığı almanak.
- *Zemzem*. List Djackog Udruzenja Gazi Husrev Begove Medrese-Gazi Hüsrev Bey Medresesi öğrencilerinin iki ayda bir çıkardıkları gençlik dergisi, Sırpça Hırvatça, Sarajevo 1968'den beri.
- *İslamska Misao*. Starješinstvo İslamske Zajednice, S.R. B i H Sarajevo, 1978 yılı Aralık ayından bu yana, aylık Sırpça Hırvatça dergi.
- *Bilten Hû*. 1978'den beri değişik düzenlerde, Sırpça Hırvatça ve Arnavutça aylık dergi.
- *El-Hilâl*. Makedonya İslâm Birliği'nin çıkardığı aylık gazete.⁴¹

Bu dergilerin içerikleri, genelde İslâmî yazarların tercüme ve telif yazılarından oluşmaktaydı. Ayrıca bu dergilerde İslâm reformizminin öncüleri olarak görülen Cemâleddîn-

⁴⁰ Bkz. Şukriç, *İslam i Muslimani u Bosni i Hercegovini*, 146

⁴¹ Karçiç, Fikret, *Muslimani Balkana Istočno Pitanje u XX Vijeku*, (Sarajevo: Centar za Naprednje Studije, 2014), 132

i Efganî, Muhammed Abduh, Reşîd Rızâ ve diğer İslâm âlimlerinin de yazıları tercüme edilmiştir. Bunların yanı sıra bu yayının organlarında Balkanlar'daki ve özellikle Yugoslavya'daki müslümanların dinî ve içtimaî hayatını konu edinen yazılar, kültürel anlamda da cami merasimleri, mevlit ve diğer merasimleri konu edinen yazılar yer almaktaydı.

Yine literatürün oluşması anlamında İslâm Birliği tarafından çok sayıda kitaplar tercüme edilerek basılmıştır. Bunlardan en önemlileri:

- Nedim el Dzisir'in, *Vjera u Boga u Svjetlu Kur'âna i Filozofije* (Kur'an, felsefe ve bilim ışığı altında Allah inancı), ikinci baskı. (Sarajevo, 1984).
- Gazali, *Ihja Ulumuddin*, I, II, III, terceme: Enes Kariç, Connectum yayinlari, Saraybosna, 2004.
- Buhari, *Sahih*, (1. baskı tamamı), terceme: Šukrija Ramic, Šefik Kurdic, Zuhdija Adilovic, Enesa Ljevakovic, Hasan Popara i Muhamed Mehanovic Sudi Arabistan yardım derneği ve kral Fahd Kültür merkezi, Sarajevo, tarihsiz.
- İlk Kur'ani Kerim boşnakça tercemesi, Miće Ljubibratića. 1895 yılında; ikinci terceme Ali Rıza Karabeğe aittir; üçüncüsü Dzermaluddin Çauşeviç; Pandziç; Besim Korkut, v.s.
- Mustafa Mahmud'un, *Dijalog s Prijateljem*, El-Kalem, Sarajevo 1991. (Arkadaşla sohbet), terceme: Ahmed Smailoviç, [Meşihat Islamske zajednice BiH](#) (Bosna Hersek Meşihatı-İslâmBirliği 1991).
- Muhammed Hamîdullah'ın, *Uvod u İslâm* (İslâm'a giriş) terceme: Sabina Berberović, Akos, (Sarajevo 1982).
- Fazlurrahman'ın, *Duh İslama* (İslâm), trc. Nerkez Smajlagiç, Zenit, (Belgrad 1983), v.s.

Yugoslavya'da 1945 ile 1990 yılları arasında yukarıda geçen din eğitiminin ve dinî düşünce hayatının oluşmasının bel kemiği olarak biri kadınlara mahsus olmak üzere dört medrese ve bir İlâhiyat Fakültesi faaliyet göstermiştir. Bunlardan ilki Saraybosna'daki *Gazi Hüseyin Bey Medresesi*'dir ki kuruluşu 1400'lü yıllara dayanmaktadır. Buradaki hocalar genelde tanınmış kişilerden oluşmaktaydı. Bu âlimlerin en önemlilerinden biri de, Tefsir, Fıkıh, Kelâm, Hadis ve İslâm Ahlakı derslerini idame eden Hüseyin Cozo'dur⁴². İkinci medrese Kosova'nın başşehri Priştine'de bulunan *Alâeddin Medresesi*'dir. Bu medresenin

⁴² Bk: Rizai, Husein "Hüseyin Cozo (Husein Dzozo) ve İslâmî Modernist Düşüncenin Yugoslavya'ya Yansımı", Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002)

kuruluşu 1970’li yıllara kadar uzanmaktadır. Diğeri ise Makedonya’nın başşehri Üsküp’te bulunan *İsâ Bey Medresesi*’dir, kuruluşu 1900 yıllara kadar gider. Fakat bu medresedeki eğitime II. Dünya Savaşı’nda ara verilmiş ve tekrar 1984 yılında eğitim öğretime açılmıştır. 1977 yılında o zamanki İslâm Birliği’nin verdiği mücadele sonucu ve Hüseyin Cozo’nun gösterdiği gayretlerin de etkisiyle Saraybosna’da İlahiyat Fakültesi açılmış ve din âlimleri yetiştirmeye başlamıştır. Hüseyin Cozo da bu fakültede tefsir derslerine girmiştir.⁴³ Cozo’nun öğrencilerini sadece Bosna ve Hersek’le sınırlandırmak mümkün değildir, bunun yanı sıra Yugoslavya’nın diğer bölgelerinden Makedonya ve Kosova’dan da öğrencisi mevcuttur. Bosna Hersek asıllı öğrencileri arasında, Enes Kariç, Muharrem Omerdic, Hilmo Neimarlija, Hasan Çengiç, Dzermaluddin Latiç, Reşid Hafizoviç, Kosova’dan, Nexhat İbrahimi, Miftar Ajdîni, Makedonya’dan, Hasan Dzilo, İsmail Bardhi, Hamdi İljazi, Shaqir Fetahu’yu saymak mümkündür.

Sonuç

Balkanlar, İslam’a girdikten sonra bölgede İslamî ilimlerin ortaya çıktığı ve çeşitli sebeplerle bölgeye uğrayan veya orada faaliyet gösteren pek çok ünlü bilgin ve şahsiyetin yetiştiği, bunun yanı sıra Balkanlar’da zengin bir kültür mirası oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Balkanlar’da İslamî düşünce yapısını oluşturan, değişik ilim sahalalarında önemli şahsiyetlerin yetiştiği ve çok değerli eserler ortaya çıkardıkları görülmektedir. Bölgede önemli şahsiyetler ve değerli eserlerin çıkması, genelde bölgeye ve İslam’a, özelde İslamî ilimlere çok önemli katkı sağlamış ve bu durum Balkanlarda İslami ilimlerin gelişmesine ivme kazandırmıştır. Tarihi süreç içerisinde Balkanlar zaman zaman bu konumunu kaybetmiş görünse ve arada kesintiler olsa da verdikleri katkının ve etkinin geçici olmadığı, bölgenin gelecek tarihi içindeki etkilerinin belirleyici bir mahiyet arz ettiği de üzerinde durulması gereken mühim bir husustur. Genelde İslâm düşüncesi özelde dinî ilimler açısından bunun önemli bir tecrübe olduğunu kabul etmek gerekir. Balkanları tanımak ve bölgeye katkı sağlayabilmek için bu unsurun göz ardı edilmemesi elzemdir. Dolayısıyla elde edilen yeni bir anlayış ve bakış açısıyla Balkanlar’da İslami düşüncenin geçmiş analizini daha iyi anlamak ve ileriye doğru nasıl bir süreç beklediğini araştırmak ve bu süreçte neler yapabileceğimiz ve nasıl bir katkıda bulunacağımız açısından önem arz etmektedir.

⁴³ Bkz. Karçiç, *Muslimani Balkana Istočno Pitanje u XX Vijeku*, 130.

Kaynakça

- Alkan, Necmettin. *Dağılan Yugoslavya Mozaiğinde Bosna*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1995.
- Ayverdi H. Ekrem. *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri-Yugoslavya*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyet Yayınları, 1981.
- Bora, Tanıl. *Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası*. İstanbul: Birikim Yayınları, 1994.
- Brdar, Mensur. “Reforme Osnovnog Muslimanskog Şkolstva u Bosni i Hercegovini”. *İslamska Misao* 7/83 (1985)
- Çuriç, Hajrudin. *Muslimansko Şkolstvo u Bosni I Hercegovini do 1918*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1983.
- Djurđjev, Branislav. “Bosna-Hersek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 296. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Duka, Ferit. “Momente Të kalimit Në İslam Të Popullsisë Shqipëtare Në Shek. XV-XVII, Feja, Kultura dhe Tradita İslame Ndër Shqipëtare”, *Uluslararası Arnavutlar arasında Din, Kültür ve İslam Geleneği Sempozyumu*. Priştine, 1995.
- Durakovic, Niyaz. *Prokletstvo Muslimana*. Tuzla: 1998.
- Emecen, Feridu. “Bosna Eyaleti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 298. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Filipoviç, Nedim. “O problemima društvenog i etničkog razvitka u doba osmanske vlasti”. *Sarajevo: Prilozi Instituta za İstoriju*, 1975-1976.
- Hadzিজahiç, Muhammed. *İslam i Muslimani u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: y.y., 1977.
- Hızlı, Mefail. “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008)
- Hodziç, Dzevad. “Vakuf i İslamska Prosvjeta u Naşim Krajevima”. *Sarajevo: İslamska Misao* VI/ 66, (1984).
- Horvat, Branko. *Kosovsko Pitanje*. Zagreb: Plava Biblioteka, 1989.
- İmamoviç, Mustafa. *Historija Boşnjaka*. Sarajevo: Bosnjacka Zajednica Kulture, 1997.
- İzeti, Metin. *Balkanlarda Tasavvuf*. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004.
- Jelavich, Barbara. *Balkan Tarihi: 18. ve 19. yüzyıllar*. trc. İhsan Durdu, Haşim Koç, Gülçin Koç (İstanbul: Küre Yayınları, 2006).

- Karçiç, Fikret. *Muslimani Balkana Istočno Pitanje u XX Vijeku*. Sarajevo: Centar za Naprednje Studije, 2014.
- Koltaş, Nurullah. “Balkanlar’da Tasavvufun Yayılışını Hızlandıran Etmenler: Reaksiyoner Bir Tavrı Olarak Bogomilizm”, *Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı* 07-09 Mayıs 2014.
- Kopanski, Bogdan Ataullah. *Balkanlarda Osmanlı Barışı ve Batı Meselesi*, trc. Mazlum Uyar (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000).
- Kreşevljaković, Hamdija. “Gazi Husrevbeg”. *Sarajevo: Napredak*, 1930.
- Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Okiç, M. Tayyip. “Neşredilmemiş Bazı Türk Kavramlarına Göre Bosna Hristiyanları (Bogomiller); Les Kristians (Bogomiles Parfaits) De Bosnie D’apres Des Documents Turks Inedeits”, trc. Salih Akdemir, Recep Duru, *İslâmî Araştırmalar*, 1992
- Okiç, M. Tayyip. “Balkanlarda Bogomilizm Hareketi ve Bunun Bir Araştırmacısı: Alexander Vasiljeviç-Solovjev (Kalisz, 18.9.1890-Cenevre, 15.1.1971)”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1973.
- Popoviç, Aleksandre. *Balkanlar’da İslâm*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Ramiç, Jusuf. *Bošnjaci na El-Ezheru*. Sarajevo: Rijaset islamske Zajednice u Bosni i Hercegovini, 1997.
- Rizai, Husein. *Hüseyn Cozo (Husein Dzozo) ve İslâmî Modernist Düşüncenin Yugoslavya’ya Yansıması*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Salkić, Muhamed. “Statut i ustavi islamske zajednice do 1945. Godine”. *Takvim* 339 (1998)
- Şukriç, Niyaz. “Neki Aspekti Şirenja İslama i Njegove Kulture u Naşim Krajevima”. *Takvim* 107 (1987)
- Terziç, Velimir. *Slom Kraljevine Jugoslavije*. Beograd: Siro Srbija, 1982.
- Yüksel, Aydın. “Kosova ‘da Türk Eserleri”, *I. Kosova Zaferinin 600. Yıldönümü Sempozyumu*. 26 Nisan 1989, Ankara, 1992.

RUMELİ İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية / Rumeli Journal of Islamic Studies
Yazım ve Yayım İlkeleri / Writing and Publishing Principles

GENEL İLKELER	GENERAL PRINCIPLES
<ul style="list-style-type: none"> - Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi, Trakya Üniversiteler Birliği'ne (TÜB) mensup Trakya Üniversitesi, Kırklareli Üniversitesi, Namık Kemal Üniversitesi ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakülteleri tarafından, Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öncülüğünde çıkarılır. - Hakemli ve uluslararası bir İslâm araştırmaları alan dergisidir. - Nisan ve Ekim aylarında (İlkbahar-Sonbahar) olmak üzere yılda iki defa yayımlanır. - Türkçe, Arapça, İngilizce ve Balkan dillerinde makale yayımlanır. Yabancı dilde yayımlanacak makalelerden uzun Türkçe özet istenir. - Dergi bilimsel makale, araştırma notları ve raporları, çeviri makale, kitap ve sempozyum tanıtım vb. yazıları içerir. - Gönderilen bütün makaleler hakem, yayın ve danışma kurullarından geçtikten sonra yayımlanır. - Dergimiz "kör hakemlik usulü" ile hazırlandığından hakem isimleri ile yazar isimleri tarafımızca gizli tutulmaktadır. - Yazısı yayımlanan yazarlar, telif hakkının Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi'ne ait olduğunu kabul etmiş sayılır. - Yazıların bilimsel, dil ve hukûkî sorumluluğu yazarına aittir. - Yazılar kaynak gösterilmeden yayımlanamaz, çoğaltılamaz. - Yazarlar, gönderecekleri Word belgesinde ad, soyad, kurum ilişkisi, cep telefonu ve e-posta adreslerini bildirip yazıların takibini rumelislam@trakya.edu.tr veya dergipark web adresinden yapabilirler. - Makale ve çeviri makaleleri yayımlanan araştırmacılar derginin ilgili sayısına ait PDF formatındaki basımını derginin sitesinden ve/ya dergipark web adresinden indirebilirler. 	<ul style="list-style-type: none"> - Rumeli Journal of Islamic Studies published under the leadership of Trakya University Faculty of Theology with the cooperation of the Faculties of Theology of Kırklareli University, Namık Kemal University and Çanakkale Onsekiz Mart University, all of which are the members of Trakya Universities Association (TUB). - It is an international, peer-reviewed journal dedicated to the field of Islamic Studies. - It is published twice a year in April and October (Spring-Autumn). - The Journal publishes articles in Turkish, Arabic, English and in Balkan languages. A long Turkish summary is required from authors of the articles will be published in foreign languages. - The journal consists of scholarly articles, research notes, reports and translations as well as book and symposium reviews. - The submissions are published subsequent to being reviewed by the peer reviewers, the editorial and the publication boards. - Since our paper is prepared with "blind arbitration procedure", the referee names and author names are kept confidential by us. - The authors who published their articles are deemed to have accepted that the copyright belongs to Rumeli Journal of Islamic Studies. - The authors are scientifically, linguistically and legally responsible for their works. - The articles cannot be published or copied without showing their source. - Authors can follow the publication of their submitted manuscripts through rumelislam@trakya.edu.tr or dergipark providing name, surname, information about his-her institution, phone number and e-mail address. - Contributors will download PDF format copy from <i>our web site</i> or dergipark web address after published.
YAYIM İLKELERİ	PUBLISHING PRINCIPLES
<ul style="list-style-type: none"> - <i>Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi</i>'de yayımlanması istenen araştırmalar bilimsel, özgün ve alana katkı yapma özelliklerine sahip olmalıdır. Gönderilen yazılar daha önce yayımlanmamış, yayımlanmak üzere başka dergiye gönderilmemiş veya yayım için kabul edilmemiş olmalıdır. Ayrıca yayımlanmış bir araştırmayla büyük oranda benzerlik gösteren yazılar da değerlendirmeye alınmaz. Herhangi bir bilimsel toplantıda sunulmuş ve yayımlanmamış olan yazılarda, toplantının adı, yeri ve tarihi dipnot olarak belirtilmelidir. - Gönderilen yazılar intihal tarama programlarında taranır ve olumlu rapor alan çalışmalar yayımlanır. - Makale yazarlarından "Etik Beyan" istenir. - Kitap ve sempozyum tanıtım çalışmaları türünden yazılar 	<ul style="list-style-type: none"> - The articles submitted for the consideration of publication in <i>The Journal of Rumeli Islamic Studies</i> must be scientific and original and written according to the commonly accepted academic standards. They should also contribute to the area concerned. Articles published elsewhere in any form, partial or whole, will receive no consideration at all. If a paper is submitted to a conference but not published, the conference name, place and date has to be stated as a footnote. - The articles are scanned in plagiarism screening programs and the studies which take positive report are published. - Authors are required to sign "Ethical Declaration". - Book reviews and symposium analyzes are accepted if they are written by the authors who have graduate degree.

<p>ancak Lisansüstü dereceye sahip yazarlar tarafından yazıldığı takdirde değerlendirilmeye alınır.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Bir araştırmmanın yayımlanabilmesi için en az iki hakemin olumlu olması gerekir. - Bir araştırmmanın <i>Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi</i>'nde yayımlanıp yayımlanmaması, hakemlerin belirttikleri "Yayımlanabilir", "Düzeltilmelerden sonra yayımlanabilir" ve "Yayımlanamaz" seçenekleriyle sunulan görüşlerle karara bağlanır. - "Düzeltilmelerden sonra yayımlanabilir" seçeneekli durumlarda araştırma müellifin tashihine sunulur, tashih edilmiş nüshanın yayımlanmasına editörler kurulu karar verir. - Düzeltilmelerden sonra araştırma yeniden görmek isteyen hakemlere tekrar sunulur. 	<ul style="list-style-type: none"> - The article can only be published if the two referees agree in their decision on its publication. - If the referee(s) requested corrections before publication, the article is sent to the author for correction, the corrected manuscript is published upon the decision of editorial board. - If one referee approves and the other disapproves, the editorial board may send it to a third referee for the final decision. - If the referee wants to see the corrected article again, it is sent back to him.
<p style="text-align: center;">YAZIM İLKELERİ</p>	<p style="text-align: center;">WRITING PRINCIPLES</p>
<ul style="list-style-type: none"> - Yazılar, Microsoft Word'de yazılmış olarak e-posta ile (çeviriler orijinal metinleri ile birlikte, resim, şema ve tablolar dâhil) editöre gönderilmelidir. - Gövde metinleri, (kaynakça, resim, şekil, harita, vb. ekler dâhil) en fazla otuz (30) sayfa, Microsoft Office Word (2007-2016) programında Times New Roman fontu ile 12 punto büyüklüğünde, 1,5 satır aralıklı, iki yana yaslı ve hecelemiş yazılmalı ve docx olarak kaydedilmiş olmalıdır. Sayfa kenar boşlukları; üst 2,5, sağ 2,5, sol 2,5 ve alt 2,5 cm ayarlanmalıdır. - Dipnotlar, 10 punto Times New Roman, 1,15 satır aralıklı, iki yana yaslı ve hecelemiş olmalıdır. - Dipnotlar ve kaynakça İlahiyat alanında yayın yapan dergilerin ortak bir yazım kılavuzu kullanmalarını sağlamak amacıyla kurulan <i>İsnad Atf Sistemi</i> baz alarak hazırlanmalıdır. - Makale başlıkları Türkçe ve İngilizce olarak yazılmalıdır. Alt başlıklarda otomatik numaralandırma yapılmamalı, elle yapılmalıdır. - Makalelerin 150 kelimelik Türkçe özü ve bu özü (abstract) İngilizce çevirisi, yabancı dildeki makalelerin ise geniş (1.5-2 sayfa kadar), Türkçe ve kısa (150 kelimelik) İngilizce özlere verilmelidir. - Beş (5) kelimelik anahtar kelimeler (Keywords), İngilizce ve Türkçe olarak verilmelidir. - Tercüme edilen bir makalenin orijinal başlığı ve bibliyografik bilgileri, Türkçe metinde başlığın sağ üst kenarına eklenecek bir simge vasıtasıyla dipnotlar alanında belirtilmelidir. - Editör, yazıların imlâ vs. ile ilgili küçük değişiklikler yapma hakkına sahiptir. İmlâ ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu kıldığı özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumu'nun İmlâ Kılavuzu esas alınmalıdır. - İmlâda, şapkalı ve transkriptli kelimelerin yazılışında birliktelik kontrolü yapılmalıdır. - Metin içinde vefat tarihi verilecekse (ö. 425/1033) şeklinde olmalıdır. - Makalenin sonunda "tam kaynakça" verilmelidir. - Özler, derginin https://ilahiyat.trakya.edu.tr/ ve http://dergipark.gov.tr/ siteleri aracılığıyla uluslararası bilim dünyasına sunulmaktadır. 	<ul style="list-style-type: none"> - Manuscripts must be submitted to the editor via e-mail (translations with their original texts, pictures, drawings and tables) containing the text in Microsoft Word (2007-2016). - The article (including appendix of pictures, drawings, maps etc.) should not be longer than thirty (30) pages (Times New Roman 12, interspaces 1,5, margins 2,5). - Turkish abstracts for English and non-Turkish articles, English abstracts for Turkish articles, should be submitted English in 150 words. Turkish and English keywords 7 (seven pieces) also should be submitted. - Footnotes, should Times New Roman 10, interspaces 1, justified and spelled. - Footnotes and bibliography should be prepared based on "<i>İsnad Atf Sistemi</i>." - The title of the articles should be given in Turkish and English. Subtitles shouldn't be numbered automatically; it should be typed manually. - Around 150-words abstract of the articles and English translation of the abstract should be submitted for the Turkish articles. Turkish and English abstracts should be submitted for foreign language articles. - There should be Keywords consisting of five both in Turkish and English. - Original title of a translated article and its bibliographic information should be stated with a footnote attached to the main title. - Editor has got the right to do minor changes in terms of spelling etc. Spelling book of the Turkish Language Council should be the main reference for spelling and punctuation unless there are special situations of the article. - Author should be consistent in using diacritical letters and words with transcripts. - If the dates of death are to be included, they should be as follows: (d. 425/1033). - Each article should include a "bibliography" at the end. - Abstracts of articles are also published in the web site of the journal: https://ilahiyat.trakya.edu.tr/ and http://dergipark.gov.tr/ accessible by the international academic community.

Rumeli

RUMELİ İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية | Rumeli Journal of Islamic Studies

TRAKYA
ÜNİVERSİTELER BİRLİĞİ
İLAHİYAT FAKÜLTELERİ

ISSN : 2564 - 7903